

УДК [338.439.4+351.863](477)

АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Крупін В.Є., Пушак Я.Я.

Розглянуто аспекти формування продовольчої безпеки України на основі визначення характерних особливостей розвитку сільського господарства, оцінки рівнів виробництва та споживання, обсягів експорту та імпорту сільськогосподарської продукції. Визначено першочергові заходи, покликані підвищити ефективність сільського господарства та сприяти збільшенню обсягів виробництва агропромислової продукції.

I. Вступ

Забезпечення продовольчої безпеки України є проблемою, яка щороку набирає все більшої актуальності. Диспропорції у виробництві сільськогосподарської продукції, низька її рентабельність, концентрація виробництва в господарствах населення, відсутність повноцінної та доступної ринкової інфраструктури агропромисловості, критично низький рівень технічного забезпечення сільського господарства, невідповідність рівнів виробництва та споживання продуктів харчування в окремих регіонах, зростання обсягів імпорту сільськогосподарської та харчової продукції, а також такі глобальні проблеми як зростання чисельності населення світу та несприятливі кліматичні зміни, вказують на необхідність підтримки розвитку сільського господарства, здійснення його структурної оптимізації, підвищення ефективності та збільшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції.

На даний час Україні вдається балансувати на межі забезпечення населення продуктами харчування, незважаючи на неефективне сільськогосподарське виробництво та відсутність фактичної державної його підтримки, але такий стан не буде тривати постійно, а тому потрібними є рішучі дії з боку державних органів влади. Необхідною є комплексна оцінка стану сільського господарства України, визначення пріоритетних напрямів розвитку, визначення ключових секторів сільського господарства для конкретних регіонів України, знаходження джерел інвестування, забезпечення інформаційної підтримки та розвитку служб дорадництва в сфері АПК, стимулювання сільського населення до розвитку ефективніших форм господарювання та виробництва продукції.

II. Постановка задачі

Питання, що стосуються продовольчої безпеки України, розглядаються в наукових роботах таких вітчизняних вчених як О. Гойчук, Н. Басюркіної, О. Бородіної, І. Лукінова, О. Павлова, І. Прокопи, О. Резнікової, П. Саблука, В. Юрчишина та інших. Водночас, враховуючи багатогранність та складність даної проблематики, велика кількість її

аспектів ще не є достатнім чином висвітлена, а окремі з них потребують постійного аналізу та моніторингу.

Відтак, метою статті є аналіз продовольчої безпеки України на основі визначення характерних особливостей розвитку сільського господарства, рівнів виробництва та споживання, обсягів експорту та імпорту сільськогосподарської продукції.

III. Результати

Постійне зростання дефіциту продуктів харчування у глобальному вимірі ставить перед кожною країною виклик щодо забезпечення власної продовольчої безпеки. Водночас для країн, що володіють необхідним потенціалом для виробництва сільськогосподарської продукції у значних масштабах, такі світові тенденції є можливістю розвинути власне виробництво, забезпечити внутрішній ринок, активізувати експортну діяльність, створити нові робочі місця, підвищити добробут населення. Більше того, країни з таким потенціалом повинні відчувати на собі підвищену соціальну відповідальність за його ефективне використання з метою підтримки подальшого власного сталого розвитку, а також забезпечення потреб інших країн у продуктах харчування.

Україна володіє саме таким потенціалом, який міг би дозволити їй суттєво підвищити свою позицію як виробника сільськогосподарської продукції та продуктів харчування, залучити інвестиції для підвищення конкурентоспроможності продукції, розвинути необхідну агропромислову інфраструктуру, забезпечити стандартизацію харчової продукції у відповідності до міжнародних норм та стати одним з основних постачальників продуктів харчування у світі. Однак, наявний сільськогосподарський потенціал України все ще використовується у незначній мірі, про що свідчать низькі обсяги виробництва агропромислової продукції, низька врожайність сільськогосподарських культур, і це все при суттєвій частці сільськогосподарських угідь та великій кількості зайнятого у сільському господарстві населення. Незадовільними є також показники рентабельності сільськогосподарського виробництва, що мають низькі додатні значення у секторі рослинництва, а у сфері тваринництва є навіть від'ємними.

В Україні, як і у багатьох країнах, що розвиваються, прослідковується екстенсивний характер розвитку як сільського господарства, так і більшості секторів економіки. Обсяги виробництва сільськогосподарської продукції значно відстають від сусідніх країн зі схожими географічними та кліматичними умовами, а за період 1990-2010 рр. відбулося подальше скорочення виробництва багатьох сільськогосподарських культур (за винятком зростання виробництва

насіння соняшника та незначного збільшення обсягів виробництва картоплі та овочів).

Останніми роками все частіше мають місце проблеми дефіциту окремих продуктів харчування на внутрішньому ринку, внаслідок чого відбувається суттєве підвищення цін або ж обмеження кількості даної продукції, доступної для реалізації споживачам. Така ситуація є неприпустимою і вказує на те, що державне регулювання аграрного сектора економіки є незадовільним та неефективним. Тому потрібно ствердити, що саме недостатні обсяги виробництва створюють ризик незабезпечення продовольчої безпеки України, а також є першочерговою перешкодою на шляху розвитку експорту сільськогосподарської продукції.

Світовий досвід свідчить, що країна зберігає свою незалежність, якщо частка імпорту до внутрішнього споживання коливається в межах 20-25%. Водночас існує також об'єктивне обмеження, пов'язане з тим, що незалежність може бути досягнута тільки по тим видам продовольства, для виробництва яких існують достатні біокліматичні можливості [1]. Так, в Україні можливим є досягнення продовольчої незалежності по м'ясо- і молокопродуктам, зерновим, картоплі, цукровим бурякам тощо, водночас окремі позиції плодоовочевої продукції завжди будуть імпортуватися. Водночас, навіть при таких умовах ситуація для розвитку України є надзвичайно сприятливою внаслідок потенційної можливості забезпечення власного населення більшістю життєво важливих видів продукції харчування.

Продовольча безпека країни, як стверджує Н. Басюркіна, є комплексним поняттям, що містить три важливі аспекти [1]:

1. Кількісний: ступінь реалізації поточної потреби в продуктах сільськогосподарського виробництва.

2. Якісний: задоволення потреби в безпечних для здоров'я, якісних продуктах сільськогосподарського виробництва.

3. Соціально-економічний: зростання прибутків населення, яке забезпечує доступ всіх груп населення до продовольства на рівні забезпечення життєдіяльності.

Для аналізу рівня забезпечення продовольчої безпеки України зосередимося на кількісному аспекті. Як видно з даних, наведених у табл. 1, в 2010 році недостатнім рівнем для забезпечення споживання населення характеризувалися виробництво м'ясо та м'ясопродуктів, а також плодів та ягід. Водночас загальна ситуація не виглядає критично, по м'ясопродуктах забезпечення імпортними надходженнями становило 15,9% (що вписується в окреслені вище допустимі норми продовольчої безпеки), і лише по плодах та ягодах – 51,3%. Усі інші види сільськогосподарської продукції мають додатні сальдо балансу.

Таблиця 1

Баланс основних видів продовольчої продукції в Україні у 2010 році

Види продукції	Надходження, тисяч тонн, в т.ч.:			Наявні ресурси, тисяч тонн	Витрати, тисяч тонн, в т.ч.:		
	вироб- ництво	імпорт	зміна запасів на кінець року		споживання насе- ленням	експорт	інші витрати (корми, втрати)
М'ясо та м'ясопродукти	2059	378	-3	2440	2384	48	8
Молоко та похідні продукти	11249	273	-11	11533	9470	956	1107
Яйця	985	7	9	983	767	75	141
Зернові і зернобобові культури	39271	175	-2054	41500	5105,9	14239	20453
Картопля	18705	30	-410	19145	5914	8	13394
Овочі та баштанні	8873	311	-22	9206	6581	335	2290
Плоди та ягоди	2154	1130	10	3274	2203	353	718

Складено на основі: [2].

Незважаючи на задовільний стан по більшості позицій наведеного балансу, складність існуючої ситуації з позиції продовольчої безпеки стає очевидною при оцінці відмінностей у фактичному споживанні продуктів харчування населенням та рекомендованими нормами, які визначені Міністерством охорони здоров'я України, а також обсягами виробництва даних видів продукції в розрахунку на одну особу населення країни (табл. 2). З наведених даних видно, що виробництво м'ясопродуктів відстає від оптимальних обсягів майже вдвічі, суттєво заниженими є обсяги виробництва молочної продукції, а також плодів та ягід. Позитивними показниками характеризуються обсяги виробництва та споживання картоплі, овочів та баштанних культур, а також яєць. Щоправда даний розподіл не враховує регіональних відмінностей у виробництві та споживанні перелічених видів продукції, що суттєво різняться.

Таблиця 2

Порівняння обсягів виробництва з рівнем споживання основних видів сільськогосподарської продукції в Україні на одну особу

Види продукції	Виробництво	Споживання	Раціональна (рекомендована) норма споживання
М'ясо та м'ясопродукти, кг	44,9	52,0	80
Молоко та похідні продукти, кг	245,4	206,4	380
Яйця, шт.	372,0	290,0	290
Картопля, кг	408,0	128,9	124
Овочі та баштанні, кг	193,5	143,5	161
Плоди та ягоди, кг	47,0	48,0	90

Складено на основі: [4; 5].

Зокрема, споживання м'яса, при середньому значенні 52 кг/особу по Україні, коливається від 40,5 кг/особу в Івано-Франківській області до 67,6 кг/особу в Київській області. Споживання молочних продуктів також характеризується значними відмінностями і становить мінімальне значення в 173,6 кг/особу в рік у Луганській області та максимальне значення 264,7 кг/особу в Івано-Франківській області. Фактично, регіональні особливості присутні по усіх позиціях продуктів харчування, що спричинено як спеціалізацією регіонів на тваринництві чи рослинництві, так і рівнях доходів, зосередженні виробництва сільськогосподарської продукції в підприємствах або господарствах населення тощо.

Повертаючись до аналізу аспектів формування продовольчої безпеки в Україні потрібно оцінити динаміку розвитку виробництва основних видів сільськогосподарської продукції. Так, у табл. 3 наведено темпи приросту обсягів виробництва окремих видів продукції, з яких видно, що молочна продукція та картопля характеризуються постійними тенденціями до скорочення, водночас найшвидшими темпами зростає виробництво яєць та овочів і баштанних культур.

Таблиця 3

**Динаміка темпів приросту обсягів виробництва основних видів
сільськогосподарської продукції в Україні у 2005-2010 рр.
(за базовий прийнято 2000 р.), у %**

Види продукції	Роки						Відносний середньорічний приріст
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	
М'ясо та м'ясопродукти	-4,0	7,9	11,0	-0,3	0,6	7,4	3,62
Молоко та похідні продукти	8,3	-3,1	-7,7	-4,1	-1,3	-3,1	-1,95
Яйця	48,2	9,2	-1,2	6,3	6,5	7,2	11,67
Картопля	-1,9	0,0	-1,9	2,3	0,6	-4,9	-0,98
Овочі та баштанні	22,8	15,0	-16,3	16,0	5,7	-1,1	6,17
Плоди та ягоди	8,5	-33,7	29,3	4,9	8,8	3,2	1,53

Розраховано на основі даних: [2].

Сільське господарство, як уже було зазначено вище, характеризується попитом не лише на внутрішньому ринку, але й на зовнішніх, причому ємність ринків тих країн, що розвиваються, постійно збільшується як внаслідок зростання кількості населення, так і скорочення часток сільськогосподарських угідь чи природно-кліматичних змін. Це несе в собі як можливості розвитку агропромислового сектора, так і загрози продовольчій безпеці країні внаслідок надмірних обсягів експорту окремих позицій сільськогосподарської продукції, особливо при відсутності чіткого та прозорого державного регулювання даної сфери економічної діяльності. Тому доцільним з позиції оцінки продовольчої безпеки також приділити увагу основним тенденціям у зовнішньоекономічній діяльності України у сфері агропромислової продукції.

На даний час Україна вже займає достатньо поважне місце на світовому ринку, водночас враховуючи наявний потенціал, а не лише фактичні обсяги реалізації продукції, потрібно ствердити, що вітчизняна економіка не використовує його у повній мірі. Місце України на світовому ринку сільськогосподарської продукції можна оцінити з даних табл. 4, де наведено обрані країни та їх частки у світовому виробництві окремих сільськогосподарських культур.

Таблиця 4

**Частка країн у світовому виробництві
окремих видів сільськогосподарської продукції, %**

Країни	Пшениця	Жито	Ячмінь	Картопл я	Цукрові буряки	Овочі	Фрукти
Білорусь	-	8,9	1,4	2,8	1,5	0,2	0,1
Канада	3,3	1,6	8,2	1,6	0,3	0,3	0,1
Китай	-	-	-	18,2	3,6	49,7	18,5
Німеччина	3,4	18,3	7,8	3,8	10,2	0,4	0,5
Польща	1,4	21,2	3,0	3,8	5,1	0,6	0,2
Російська Федерація	8,2	26,5	11,7	11,9	11,7	1,8	0,8
США	9,2	1,4	3,4	6,6	12,9	4,3	4,7
Україна	2,3	3,8	4,5	6,2	6,9	0,8	0,3
Франція	5,4	0,8	7,1	2,3	13,5	0,6	1,7

Складено на основі: [3].

Загалом, незважаючи на значні труднощі у розвитку сільського господарства України, експортна діяльність цього сектора економіки все ж має тенденцію до поступового зростання (рис. 1.). Найбільшу частку має продукція рослинництва – 7,7% від загальних обсягів експорту України (передусім це зернові культури, насіння і плоди олійних рослин), дещо меншими обсягами характеризуються жири та олії тваринного і рослинного походження (5,1%), готові харчові продукти (5%), а також живі тварини і продукти тваринного походження (1,5%). Загалом продукція сільського господарства та продуктів харчування мають значну частку у загальних обсягах експорту України й склали у 2010 році 19,3%, або 9,9 млрд. дол. США [5].

Рис. 1. Динаміка і структура експорту сільськогосподарської продукції та продуктів її переробки в Україні (розраховано і складено на основі [5])

Тривожним фактом щодо зовнішньоекономічної діяльності агропромислового сектора України є, передусім, те, що якщо у вітчизняному сільськогосподарському експорті переважає продукція з низьким рівнем обробки та низькою доданою вартістю, то в імпортних надходженнях ситуація протилежна (рис. 2). Це ще раз ілюструє проблему низької конкурентоспроможності та нерозвиненості обробної промисловості України, що спричиняє сировинну орієнтацію вітчизняного експорту у сільськогосподарському секторі та необхідність імпорту готової продукції, яка фактично могла б потенційно вироблятися в Україні та експортуватися у інші країни.

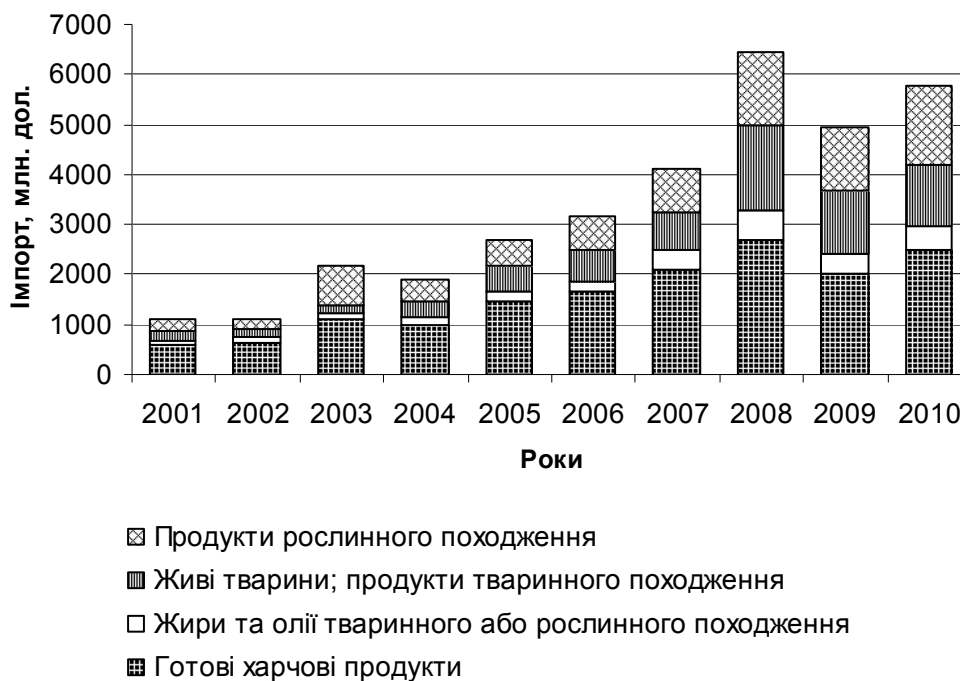

Рис. 2. Динаміка і структура імпорту сільськогосподарської продукції та продуктів її переробки в Україні (розраховано і складено на основі [5])

Так, динаміка імпорту сільськогосподарської продукції та продуктів харчування також характеризується поступовим зростанням протягом останніх років, з незначним спадом лише у 2009-2010 рр. що відбувся внаслідок кризових явищ, зниження купівельної спроможності населення України тощо. У структурі імпорту сільськогосподарської продукції у 2010 році переважали готові харчові продукти (4,1% від загальних обсягів імпорту), продукція рослинного походження (2,6%), живі тварини та продукція тваринного походження (2%), а також жири та олії тваринного або рослинного походження (0,7%). Загалом у 2010 році імпортовано сільськогосподарської продукції та готових продуктів харчування на суму 5,7 млрд. дол. США, що склали 9,5% від загальних обсягів імпорту України.

IV. Висновки

Проведений аналіз показав, що, незважаючи на певні позитивні тенденції у забезпечення продовольчої безпеки України, існують гострі питання розвитку вітчизняного сільського господарства. При відсутності дієвих заходів зі структурної перебудови сільського господарства,

перейняття успішного зарубіжного досвіду управління сільськими територіями, активізації сільського населення до пошуку інноваційних підходів до здійснення сільського господарства та підвищення його ефективності неможливим буде втримання існуючих позицій навіть у середньостроковій перспективі. Якщо існуюча ситуація не буде кардинально змінена, уже через декілька років втрати від скорочення обсягів виробництва продукції сільського господарства будуть відчутними, а необхідність збільшення імпорту продуктів харчування за зростаючими світовими цінами викличуть додаткові труднощі як з забезпеченням продовольчої безпеки, так і станом платіжного балансу країни.

Відтак, з метою розвитку вітчизняного сільського господарства необхідними є:

- підтримка створення нових та сприяння оптимізації діяльності існуючих сільськогосподарських підприємств шляхом залучення сучасних технологій виробництва, що забезпечували б зростання їх економічної ефективності та конкурентоспроможності продукції;
- підтримка особистих сільських господарств населення та вдосконалення їх взаємодії з іншими суб'єктами агропромислового ринку з метою збільшення частки їх доходів та оптимізації структури виробництва;
- формування та інформаційне забезпечення діяльності регіональних ринків сільськогосподарської продукції з метою спрощення доступу індивідуальних сільськогосподарських виробників до переробних підприємств;
- активізація виробництва продукції тваринництва з одночасним врегулюванням проблеми кормів, ціни на які спричиняють нерентабельність здійснення даного виду діяльності в Україні та постійне скорочення виробництва м'яса та м'ясопродуктів;
- створення пільгових умов для закупівлі сільськогосподарської техніки підприємствами та господарствами населення;
- сприяння розвитку переробного виробництва на сільських територіях з метою створення додаткових робочих місць;
- наближення нормативів стандартизації та сертифікації сільськогосподарської продукції та продуктів харчування європейським з метою активізації виходу вітчизняних виробників на зовнішні ринки збуту;
- забезпечення інформаційної підтримки сфери сільського господарства з поширенням сучасного досвіду виробництва та управління агропромисловими підприємствами.

Література:

1. Басюркіна Н. Й. Продовольча безпека як системна характеристика функціонування агропромислового сектору економіки / Н. Й. Басюркіна // Економіка харчової промисловості. – №2(10). – 2011. – С. 5-10.
2. Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України: статистичний збірник / Державна служба статистики України ; за ред. Ю. М. Остапчука. – К., 2011. – 55 с.
3. Rocznik Statystyczny Rolnictwa 2009. – Warszawa: Główny Urząd Statystyczny, 2009. – 395 s.
4. Оцінка стану продовольчої безпеки України у 2008 році : [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://www.me.gov.ua/file/link/137290/file>.
5. Статистична інформація : [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

Abstract

Krupin V.E., Pushak Y.Y.

Aspects of food security formation in Ukraine

Aspects of food security formation in Ukraine, based on determination of characteristics of agricultural development, assessment of production and consumption levels, as well as exports and imports volumes of agricultural products, were reviewed. Priority actions called to help increase the efficiency of agriculture and contribute to the increase in output of agricultural produce were defined.